

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ

У статті розглядаються проблеми розвитку основних типів та форм агропромислової інтеграції в сучасних умовах. Автором визначені етапи розвитку інтеграційних процесів в АПК. Поданий аналіз основних типів та форм сучасної агропромислової інтеграції (сільськогосподарська, власне агропромислова інтеграція, агропромислово-фінансова, агросервісна, кластерний тип інтеграції), рівні інтеграційно-коопераційних зв'язків між дрібними товаровиробниками сільськогосподарської продукції (індивідуальний рівень, рівень галузевих і міжгалузевих асоціацій).

Ключові слова: агропромисловий комплекс, агробізнес, агропромислова інтеграція, розвиток, структурні зрушення

Аршавір Саркісов. Особенности развития агропромышленной интеграции в рыночных условиях. В статье рассматриваются проблемы развития основных типов и форм агропромышленной интеграции в современных условиях. Автором определены этапы развития интеграционных процессов в АПК. Анализируются основные типы и формы современной агропромышленной интеграции (сельскохозяйственная, собственно агропромышленная интеграция, агропромышленно-финансовая, агросервисная, кластерный тип интеграции), уровни интеграционно-кооперативных связей между мелкими товаропроизводителями сельскохозяйственной продукции (индивидуальный уровень, уровень отраслевых и межотраслевых ассоциаций).

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, агробизнес, агропромышленная интеграция, развитие, структурные сдвиги.

Arshavir Sarkisov. Features of the development of agricultural and industrial integration in market conditions. This article discusses the development of the basic types and forms of agricultural integration in modern conditions. The author determined the stages of development of the integration processes in agrarian and industrial complex (agribusiness). Analyzes the main types and forms of modern agro-industrial integration (agricultural, actually agricultural and industrial integration, agriculture and finance, agri-service, cluster type of integration), the levels of integration and cooperative relations between the small producers of agricultural products (individual level, level of branch and inter-branch associations).

Keywords: agrarian and industrial complex, agribusiness, agricultural and industrial integration, development, structural changes.

Основними передумовами функціонування і розвитку АПК на різних його територіальних рівнях, починаючи від національного АПК і закінчуючи районними АПК є суспільний поділ праці та діалектично зв'язаний з ним процес інтеграції. Структурні зрушення в АПК на початку 1990-х років спричинили порушення інтеграційних зв'язків. Роботи [1, 3] справедливо

підтверджують думку, що основною причиною недостатності розвитку сучасних інтеграційних зв'язків є поширення процесів дезінтеграції в АПК саме в перші роки становлення ринкових відносин в Україні.

Звертаючись до класиків суспільно-географічної думки, наведемо визначення, запропоноване М.Д. Пістуном, за яким агропромислова інтеграція – це «специфічна форма територіально-виробничого, міжгалузевого і внутрішньогалузевого комбінування підприємств різних галузей, органічно пов'язаних технологічними, організаційними та соціальними відносинами» [2].

Дане визначення є базовим з тієї точки зору, що воно вказує на зв'язки та відносини між галузями та виробництвами, які безпосередньо беруть участь в агропромисловому виробництві. Проте, таке визначення має бути доповнене з урахуванням потреб сьогодення розвитку АПК. На користь нашого ствердження вказує той факт, що основне значення агропромислової інтеграції в умовах планової економіки полягало в досягненні технологічної єдності лише двох виробничих процесів – вирощування сільськогосподарської сировини та його промислової переробки.

Зауважимо також, що таке класичне визначення агропромислової інтеграції не відповідає сучасним реаліям багатоукладного розвитку агропромислового виробництва в умовах ринкових відносин. Вирішальне значення при формуванні нових форм агропромислової інтеграції відіграють такі нові види економічної діяльності, як менеджмент, маркетинг та система ринкового агросервісу, які, звісно, не враховувались вченими радянського періоду та перших років незалежності нашої держави.

За більш сучасним визначенням, запропонованим В.М. Заболотнім, агропромислова інтеграція являє собою «діалектичний процес, метою якого є доведення зв'язків (синтезу) між підприємствами усіх сфер АПК до взаємовигідних в організаційному, виробничо-технологічному, економічному і соціальному плані» [5]. Як бачимо, стрижневою основою втягування в сучасний інтеграційний процес є економічна ефективність кожного з

учасників, отримання максимального прибутку та завершеність циклу «виробництво-переробка-реалізація».

Ми підтримуємо думку В.М. Ганганова щодо доцільності агропромислової інтеграції господарських формувань, яка, на думку вченого, зумовлена спектром чинників, серед яких вчений відмічає наступні: усунення розбалансованості між сільським господарством і промисловістю, зниження втрат продукції, підвищення ступеня переробки сільськогосподарської продукції, поглиблення спеціалізації господарств, зменшення ризику в умовах конкурентної боротьби [4].

Характерною ознакою агропромислової інтеграції є втягування у процес підприємств та організацій різних форм власності та галузевої приналежності. В основі агропромислової інтеграції лежить економічна доцільність об'єднання зусиль підприємств різних галузей для досягнення єдиної економічної мети – повноцінне виробництво товарної сільськогосподарської продукції.

Акцентуємо, що інтеграційні процеси прикріплені до певної території. Тому зміни, які відбуваються на території впливають на зміни цих процесів між різними господарствами в межах даної територіальної одиниці. В межах певної території відбувається інтеграція різноманітних видів трудової діяльності, зв'язаних не тільки з виробництвом й переробкою сільськогосподарської продукції та її реалізацією, але й тими видами, які обслуговують цей процес, керують ним [6].

Територіальний аспект агропромислової інтеграції важливий тим, що сільськогосподарське виробництво диференційоване за природно-економічними зонами та районами [2]. Крім цього, важливе значення мають також зміни самої агропромислової інтеграції, її форм, які значно впливають на територіальну організацію регіонального АПК в цілому.

Агропромислова інтеграція буває двох видів – вертикальна та горизонтальна. *Вертикальна інтеграція* – міжгалузевий зв'язок, кооперування сільськогосподарських і промислових підприємств і

організацій, об'єднаних за принципом єдиної технологічної єдності виробничих процесів. *Горизонтальна інтеграція* характерна найбільше для власне сільського господарства у вигляді спеціалізованих господарств, міжгосподарських підприємств і об'єднань [2].

Агропромислова інтеграція передбачає створення і існування якісно нових підприємств. Такі підприємства мають у своєму розпорядженні матеріальні та фінансові ресурси, застосовують новітні технології та засоби виробництва. Як правило, сучасні агропромислові підприємства володіють значними земельними і трудовими ресурсами. Весь цей спектр дає можливість виробляти товарну сільськогосподарську продукцію.

Слід зазначити, що принциповою особливістю агропромислового комплексоутворення є переважання територіального поділу праці та територіальної спеціалізації виробництва. При цьому, поділ праці в сільському господарстві на різних етапах його розвитку призводив до поглиблення спеціалізації і виробничого кооперування на основі зростання технічної озброєності, праці і кваліфікації робочої сили.

Поряд з цим, в основі формування АПК (на різних територіальних рівнях) лежить процес концентрації сільськогосподарського виробництва, який відбувається в межах певної території та з урахуванням регіональних особливостей. В кінцевому рахунку, територіальна спеціалізація та рівень концентрації сільськогосподарського виробництва регіону визначають розвиток переробки сільськогосподарської продукції та інфраструктурних галузей.

В той же час спостерігається і зворотний вплив, тобто розвиток галузей переробної промисловості активно впливає на спеціалізацію сільського господарства того чи іншого регіону. Результатом цього процесу стає встановлення спочатку спорадичних, а потім стійких агропромислових зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, організаціями інфраструктури і підприємствами переробки та реалізації, тобто процесу агропромислової інтеграції. Таким чином, регіональні АПК формуються та

функціонують як наслідок територіальної та міжгалузевої спеціалізації, концентрації та інтеграції агропромислового виробництва.

Виділяємо наступні етапи якісного розвитку інтеграційних процесів в АПК:

– агропромислова інтеграція протягом 1970-х років розвивалася за галузевим принципом виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Інтеграторами інтеграції були підприємства харчової промисловості;

– у 1980-ті роки інтеграція розвивалася за територіальним принципом шляхом створення регіональних агропромислових об'єднань та комбінатів;

– починаючи з 1990-х років сучасні інтеграційні процеси відбуваються в умовах ринкових відносин. Учасники інтегрованих формувань зацікавлені в отриманні максимального прибутку від участі у формуванні.

Сьогодні регіональних АПК відмічається наявністю значної кількості різних інтегрованих господарств та об'єднань. Новим напрямом інтеграційних відносин є створення фінансово-промислових груп в регіональному АПК – т.зв. аграрно-промислово-фінансових груп (АПФГ).

Серед нових форм агропромислової інтеграції можна відмітити такі формування, як: агрофірма, агрохолдинг, агроконсорціум, агропромисловий концерн. Безумовно, інтереси підприємств, які входять до складу інтегрованих структур, різні як для сільськогосподарських підприємств, так і для переробних підприємств та фінансових організацій. Однак, слід відмітити, що спрямованість розвитку їх кооперативно-інтеграційних зв'язків дозволяє знаходити вигоди для всіх учасників цього процесу. Так, наприклад, для сільськогосподарських підприємств, які входять до складу об'єднання, – це можливість гарантовано збути сировину для переробних підприємств на вигідних умовах, для переробних підприємств – здатність безперебійного постачання сільськогосподарської сировини, а для фінансових закладів – можливість розширення фінансового впливу та кредитування сільськогосподарського сектору [6].

Виходячи з того, що кожний учасник потенційного інтегрованого формування має свій інтерес, ефективність агропромислового формування залежатиме від їх злагодженості між собою (табл. 1). Важливою умовою створення інтегрованого формування є визначення основного інтегратора формування [5]. Як видно з табл. 1 важливого значення набувають підприємства-інтегратори, як несуть нові ринкові інтереси щодо інтеграції. Серед таких маємо назвати фінансові установи, сервісні організації та, відповідно сутності їх діяльності – маркетинговий, управлінський (менеджментний) та фінансовий інтереси.

Таблиця 1 [5]

Диференціація інтеграційних інтересів залежно від можливих інтеграторів

Можливий інтегратор	Соціально-економічна суть інтересу	Вид інтересу
Підприємства І сфери АПК	Просування власної продукції в інші сфери АПК	Маркетинговий
Сільськогосподарські виробники	Стабілізація виробництва та оптимізація фінансових потоків	Виробничо-фінансовий, маркетинговий, соціальний
Переробні	Формування сировинної бази та	Виробничо-фінансовий
Фінансові заклади	Вкладання вільних ресурсів чи повернення кредитів	Економічний
Промислові підприємства	Налагодження виробництва продовольчих товарів для власних потреб та вкладання вільних ресурсів	Соціально-фінансовий
Особисті селянські господарства (спілки, кооперативи, асоціації тощо)	Знаходження збуту, отримання сервісних послуг, надання управлінського забезпечення	Маркетинговий та управлінський

Розвиток інтеграційних зв'язків, як відмічалось вище, є однією з передумов формування АПК. Ми виділяємо наступні типи агропромислової інтеграції:

- сільськогосподарська, або аграрна (неспеціалізована) агропромислова інтеграція;
- власне агропромислова інтеграція (поєднання сільськогосподарського виробництва та промислової переробки сільськогосподарської сировини);

- агропромислово-фінансова (поєднання сільськогосподарського виробництва (С/Г) з промисловою переробкою сільськогосподарської сировини (П/П) та банківсько-фінансовим забезпеченням (Ф));
- агросервісна (С/Г+ПП+Ф+А);
- кластерний тип інтеграції (поєднує всі типи агропромислової інтеграції в межах конкретної території).

Створення нових інтегрованих форм є необхідною умовою впровадження ринкових принципів господарювання. Важливою особливістю цього процесу є об'єднання зусиль фінансово-промислових груп та сільськогосподарських підприємств для виробництва товарної сільськогосподарської продукції, посилення функцій агросервісу, менеджменту та маркетингу.

Власне агропромислова (С/Г+ПП) та агропромислово-фінансова (С/Г+ПП+Ф) є достатньо сформованими. На відміну від них агросервісна (С/Г+А) інтеграція та питання її розвитку в межах окремих регіональних АПК залишається недостатньо дослідженими. Розгляд питання агросервісної інтеграції в площині нашого дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей формування та проблем розвитку форм агросервісної інтеграції в межах окремого регіону. Основні типи агропромислової інтеграції та їх основні форми представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Типи агропромислової інтеграції та їх форми

Тип інтеграції	Організаційна форма інтеграції
Сільськогосподарська, або аграрна (неспеціалізована)	Постачально-збутова
Агропромислова інтеграція	Агропромислові об'єднання, агропромислові підприємства
Агропромислово-фінансова	Агрохолдинг, агропромислово-фінансові групи, агроконсорціуми

Агросервісна інтеграція	Технополіси та технопарки, сервісні центри, лізингові фірми, МТС, система торгово-посередницьких організацій, науково-виробничі системи
Кластерний тип інтеграції	Агропромисловий кластер

Сутність сільськогосподарської (неспеціалізованої) агропромислової інтеграції полягає у поєднанні різних стадій технологічного циклу агровиробництва в межах одного (іноді декількох) господарства дрібного типу, передусім ОГН та фермерських господарств. Дрібний товаровиробник за цього типу інтеграції здатний здійснювати первинну переробку сільськогосподарської продукції, обслуговувати самостійно матеріально-технічне устаткування свого господарства та реалізовувати на ринку власну агропродукцію.

Класичний тип агропромислової інтеграції є одним з базових та сформованих інтеграційних процесів між сільським господарством та промисловою переробкою сільськогосподарської сировини. Відносини будуються на основі укладання договорів сільськогосподарськими виробниками та переробними підприємствами про постачання сільськогосподарської сировини. Основним є переробне підприємство, яке і формує сировинну зону.

Відносно новим видом агропромислової інтеграції, розвиток якого бере початок на початку 90-років минулого століття, є агропромислово-фінансова інтеграція (АПФІ). Сутність її полягає в об'єднанні та використанні ресурсів різних за функціональною спрямованістю сфер господарювання, а саме: сільгоспвиробника, переробних підприємств, підприємств з заготівлі та зберігання сільськогосподарської сировини та фінансового закладу.

Агросервісна інтеграція є однією з перспективних видів інтеграції в сільськогосподарському виробництві. Сучасні тенденції сільськогосподарського виробництва свідчать про значну подрібненість господарських форм. Невеликі господарства, а це, в основному, фермерські

господарства та ОГН не в змозі придбати необхідну техніку та різноманітні засоби зі зберігання та переробки сільськогосподарської сировини, отримати корисну інформацію про сучасні технології та різноманітні консультації щодо ведення господарства. Саме тому є необхідність розвивати різноманітні форми агросервісної інтеграції.

Функції агросервісу в умовах ринкової економіки можуть бути розподілені на такі основні напрямки: матеріально-технічне обслуговування, технічне, агрохімічне, зоотехнічне, ветеринарно-санітарне обслуговування виробничих процесів у рослинництві й тваринництві, сільське будівництво, меліоративне обслуговування, транспортне обслуговування.

Наявність великої кількості дрібних товаровиробників обумовлює необхідність класифікації рівнів можливих інтеграційно-коопераційних зв'язків між цими господарствами. Ми пропонуємо виділяти наступні рівні:

- індивідуальний рівень – в межах окремих господарств: процеси інтеграції тут проявляються в сполученні сільськогосподарського виробництва, первинної переробки сільськогосподарської сировини та самостійної реалізації готової сільськогосподарської продукції на ринку;

- рівень галузевих і міжгалузевих асоціацій – на цьому рівні відбувається об'єднання товаровиробників з метою вирішення конкретних завдань, координації дій щодо розвитку власних господарств та просування продукції на ринки збуту, вирішуються питання щодо придбання, лізингу та спільного використання і обслуговування матеріально-технічних засобів виробництва, а також агрохімічного обслуговування.

Інтеграційні процеси, які відбуваються в сучасному сільському господарстві, ширше в АПК, є закономірним процесом спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва в окремих господарствах. Як показує досвід, малі розміри господарств, а саме такі на сьогоднішній день грають основну роль на ринку сільгосппродукції, не здатні забезпечити повноцінний цикл виробництва, починаючи від вирощування

сільськогосподарських культур та тварин, і закінчуючи переробкою та збутом готової сільськогосподарської продукції на ринку.

В умовах подрібненості господарських одиниць, розвиток інтеграційних зв'язків набуває нового якісного сенсу з точки зору поєднання інтересів дрібних та великих товаровиробників. В цьому аспекті важливим стає етап становлення нових типів агропромислової інтеграції – агропромислово-фінансової, агросервісної та кластерного типу інтеграції. Важливого значення набувають менеджмент та маркетинг.

Література

1. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Луценко та ін.; За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ, 2005. – 424 с.
2. Аграрно-територіальні і агропромислові комплекси Житомирської області [Відп. ред. – канд. геогр. наук М.Д. Пістун]. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1972
3. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / В.о. Укр. акад. аграр. наук Нац. наук. центр “Інститут аграрної економіки”; Упоряд. Канівський П.К. та ін.; За ред. Канівський П.К. – К.: Ін-т аграр. економіки, 2005. – 292 с.
4. Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: моногр. / В.М. Ганганов. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 312 с.
5. Заболотній В.М. Розвиток агропромислової інтеграції на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Володимир Миколайович Заболотній. – К., 2006. – 24 с.
6. Саркісов А.Ю. Сутність та значення агропромислової інтеграції // Аршавір Саркісов // Молодь – географічній науці: [зб. наук. праць]/ За заг. ред. проф. Я.Б. Олійника. – К.: Обрій, 2008. – Вип. IV. – С. 332-333

Literatura

1. Agrarnaya reforma v Ukraine / P.I. Gaydutskiy, P.T. Sabluk, YU.A. Lutsenko i dr.; Pod red. P.I. Gaydutinov. – K.: NNTS, 2005. – 424 s.
2. Agrarno-territorial'nyye i agrarno-promyshlennyye kompleksy Zhitomirskoy oblasti [Otv. red. – Kand. geogr. nauk M.D. Pistun]. – K.: Izd-vo Kiyevskogo un-ta, 1972.

3. Agropromyshlennyy kompleks Ukrainy: sostoyaniye, tendentsii i perspektivy razvitiya / I.o. Ukr. akad. audit. nauk Nats. nauk. tsentr "Institut agrarnoy ekonomiki"; Sost. Kanevskiy P.K. i dr.; Pod red. Kanevskiy P.K. – K.: In -t audit. ekonomiki, 2005 – 292 s.
4. Ganganov V.M. Formirovaniye zernovogo kompleksa regiona / V.M. Ganganov. – Odessa, 2008. – 312 s.
5. Zabolotnyy V.M. Razvitiye agropromyshlennoy integratsii na regional'nom urovne: avtoref. dis. na soiskaniye nauk. stepeni kand. ekon. nauk: spets. 08.07.02 «Ekonomika sel'skogo khozyaystva i APK» / Vladimir Nikolayevich Zabolotnyy. – K., 2006 – 24 s.
6. Sarkisov A.YU. Sushchnost' i znacheniye agropromyshlennoy integratsii // Arshavir Sarkisov // Molodezh' – geograficheskoy nauke: [sb. nauk. trudov] / Pod obshch. red. prof. YA.B. Oliynyka. – K.: Gorizont, 2008 – Vyp. IV. – S. 332-333

RESUME

A characteristic feature is the involvement of agricultural and industrial integration process in the enterprises and organizations of different ownership and industry sector. The basis of agro-industrial integration is the economic feasibility of combining the efforts of different industries to achieve common economic goals – complete production of marketable agricultural products.

The new trend of integration relations is the creation of financial-industrial groups in the regional agribusiness – the so-called agro-industrial and financial groups (APFH).

We distinguish the following types of agro-industrial integration:

- agricultural, non- agricultural and industrial integration;
- actually agricultural and industrial integration (combining agricultural production and industrial processing of agricultural raw materials);
- agriculture and finance (a combination of agricultural production with the industrial processing of agricultural raw materials, banking and financial support);
- agri-service;
- cluster type of integration (combining all types of agro-industrial integration within a specific territory).

Integration processes that occur in modern agriculture, more in agri-industrial complex (or agribusiness), is a logical process of specialization and concentration of agricultural production in some farms.

Development of integration relations takes on a new meaning of quality in terms of the convergence of interests of small and large producers. This aspect becomes important phase of development of new types of agro-industrial integration – agriculture and finance type, agri-

service type and cluster type of integration.